

علی اکبر شیدی - ایلام

نویسنده در این مقاله در جست و جوی شیوه های مناسبی برای شناخت و تجزیه و تحلیل گروه های اسمی و نقش نمودارهای درختی و پیکانی در برآورده کردن این هدف است. نمودار درختی باید به گونه ای رسم شود که روابط درونی، وابستگی و سطوح سلسله مراتبی اجزا را نشان دهد. همچنین مقاله می کوشد درس «گروه اسمی» در کتاب های زبان فارسی را گسترش دهد. در این مقاله بر اصلی بودن گروه اسمی به عنوان یکی از عناصر جمله تأکید شده است. به نظر نویسنده گروه اسمی دارای ساختمانی لایه ای است که میان اجزای آن رابطه ی سلسله مراتبی وجود دارد و میزان و مراتب وابستگی متفاوت دارد.

نویسنده ی مقاله از مدرّسان ضمن خدمت و دبیر دبیرستان ها و مراکز پیش دانشگاهی استان ایلام است. وی به سال ۱۳۳۹ در ایلام متولد شد. از وی مقالاتی در مجله ی رشد به چاپ رسیده است.

گروه اسمی نمودارها

۱- مقدمه

«انسان حقیقت را دوست دارد.»

می دانیم که گروه اسمی «انسان» نهاد جمله است و این گروه اسمی تنها یک عضو دارد و آن هم هسته می باشد. حال اگر گروه اسمی «هر انسان» را داشته باشیم، به راحتی می توان گفت که، «هر» وابسته ی پیشین و صفت مبهم برای انسان است و اگر «هر انسان دانا» باشد، دانا نیز وابسته ی پسین و صفت بیانی (فاعلی) است؛ اما سؤالی که پیش می آید، این است که در گروه اسمی «هر انسان دانا» که ساختمانی است با سه جزء، آیا این سه عضو دارای مرتبه ی یکسانی هستند و وابسته های «هر» و «دانا» به یک میزان نسبت به هسته وابستگی دارند یا درجه ی وابستگی آنها متفاوت است؟ در مورد گروه اسمی «کتاب های خواندنی این کتاب خانه» چطور؟ آیا صرفاً می توان گفت، که «کتاب» هسته و واژه های «خواندنی»، «این» و «کتاب خانه» وابسته های پسین هستند؟ معلوم است که «این» نمی تواند وابسته ی پسین باشد.

دریچه ای که در کتاب های درسی جدید به روی دبیران و دانش آموزان گشوده شده است، چنان منظره ی بدیعی را از زبان و ادبیات فارسی به نمایش گذاشته است، که هر بیننده ای را مشتاق تفریح بیشتر می کند و ناخودآگاه او را به کنج کاوی و کشف و کاو می خواند.

به منظور یافتن حقایق دقیق تر و ریزتری در زبان فارسی اجازه می خواهم که در این نوشته، با هم در ساختار «گروه اسمی» به جست و جو پردازیم و این عنصر اصلی را در ساختمان جمله و زبان بهتر بشناسیم.

۲- تعریف «گروه اسمی»

گروه اسمی دارای ساختمانی «لایه ای» است که میان اجزای آن رابطه ی «سلسله مراتبی» وجود دارد و میزان و مرتبت وابستگی ها متفاوت است؛ همان طور که در یک بنایمی توان تیرهای آهن، آجرها، در و پنجره و رنگ و گچ بری را در یک سطح و مرتبه دانست.

گروه اسمی به عنوان سازه ای که جایگاه های نهاد، مفعول، مسند و متمم را اشغال می کند و بیشترین بسامد را در جمله و زبان دارد، دارای ساختمانی است که اگر بخواهیم به شیوه ی تعریف های علمی زبان شناسی، تعریفی روشن، دقیق و موجز از آن ارائه دهیم - باید آن را، فرمول وار، چنین تعریف کرد:

گروه اسمی ← (وابسته ها) (پیشین) هسته (وابسته ها) (پسین) که شرح و تفسیر آن این است که: گروه اسمی می تواند، تنها از یک اسم به عنوان هسته تشکیل یافته باشد یا همراه هسته (وابسته ها) ی پیشین یا پسین یا هر دو نیز بیاید؛ که معمولاً برای نمایش بهتر و دقیق تر ساختمان گروه از نمودار استفاده می شود.

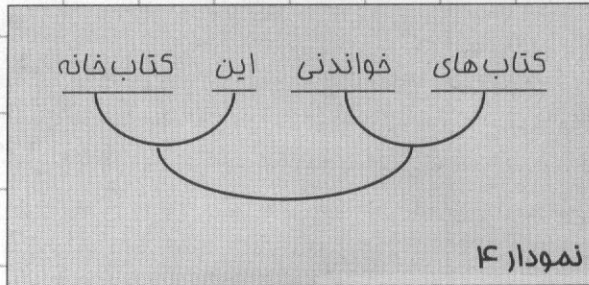
۳- به راستی فایده ی نمودارها چیست؟

پس لازم است، که چگونگی این ارتباط هر چه دقیق تر و روشن تر بیان گردد و فعلاً نمودارها بهترین وسیله برای بیان مطالب علمی به صورت دقیق، روشن و موجز هستند؛ به عنوان مثال گروه اسمی «آن زیباترین گل باغچه» دارای لایه هایی است به این ترتیب:

بررسی که بسیار شنیده می شود این است: «فایده و ضرورت کشیدن این دارو درخت و خط ها و پیکان ها چیست؟» برای یافتن پاسخ اجازه می خواهم که جمله ی زیر را با هم مورد بررسی قرار دهیم:

- (الف) گل باغچه
 - (ب) زیباترین گل باغچه
 - (پ) آن زیباترین گل باغچه
- برای رعایت اقتصاد و روشنگری می توان سطوح و لایه های این گروه اسمی را با «نمودار ۱» نشان داد:

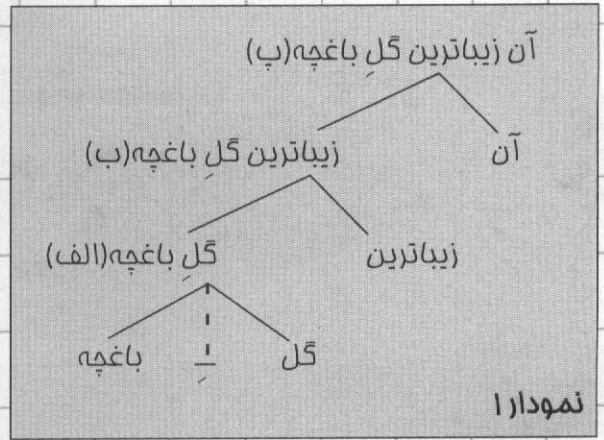
۲-۳- تطبیق نمودار درختی با نمودار پیکانی: در نمودار ۳ نشان داده شده است، که گروه اسمی در سطح (لایه ی) اول به دو بخش «کتاب های خواندنی» و «این کتاب خانه» تقسیم شده است و در سطح دوم هر کدام با تقسیم شدن به دو شاخه، تجزیه را تا حد واژه نشان داده است؛ هم چنین معلوم شده است که «خواندنی» وابسته ی پسین «کتاب ها» و «این» وابسته ی پیشین «کتاب خانه» است و گروه اسمی «این کتاب خانه» وابسته ی پسین «کتاب های خواندنی» می باشد، که کاملاً مشخص است، وابستگی «خواندنی» به هسته بیشتر از وابستگی «این» و «کتاب خانه» است که این درجات وابستگی را می توان با نمودار پیکانی نشان داد:

هر چند که نمودار ۳ مراتب و میزان وابستگی ها را نشان داده است، اما برای نشان دادن اطلاعاتی در مورد نوع و نقش اجزای آن را به شیوه ی زیر اصلاح کرد:

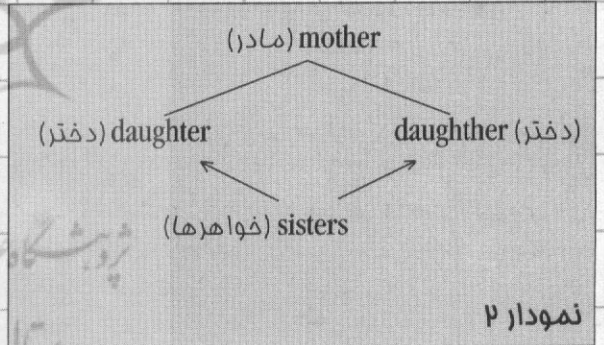

۳-۳- مشکل وجود هسته های فرعی: مسأله ای که در «نمودار ۵» پیش می آید، وجود هسته های فرعی است؛ مثلاً گروه اسمی «کتاب های خواندنی» را هسته نامیده ایم، در حالی که هسته در

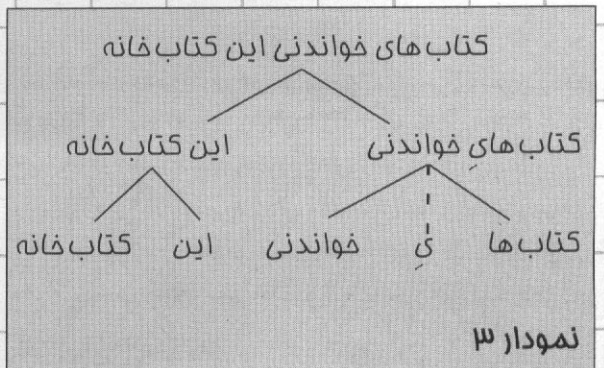

۱-۳- نمودارهای درختی ۳: یکی از نمودارهایی که برای تحلیل روابط درونی اجزای گروه اسمی به کار می رود، نمودار درختی است، که به دلیل شباهت آن به یک درخت واژگون به این نام خوانده شده است و چون می تواند شرح و تحلیلی روشن از نقش و روابط اجزای تشکیل دهنده ی ساختمان گروه یا جمله را به نمایش بگذارد، دارای اهمیت فراوان است.

در نمودار درختی برای ارتباط سازه ها، از تمثیل خوشاوندی استفاده شده است؛ به این معنی که بالاترین مکان (گره درخت) را «مادر» و شاخه های پایین تر از آن را «دخترها» نامیده اند، که مادر بر دخترها تسلط دارد و هم چنین بر نوه ها و فرزندان آن ها.^۴

به عنوان مثال نمودار گروه اسمی «کتاب های خواندنی این کتاب خانه» را رسم می کنیم:

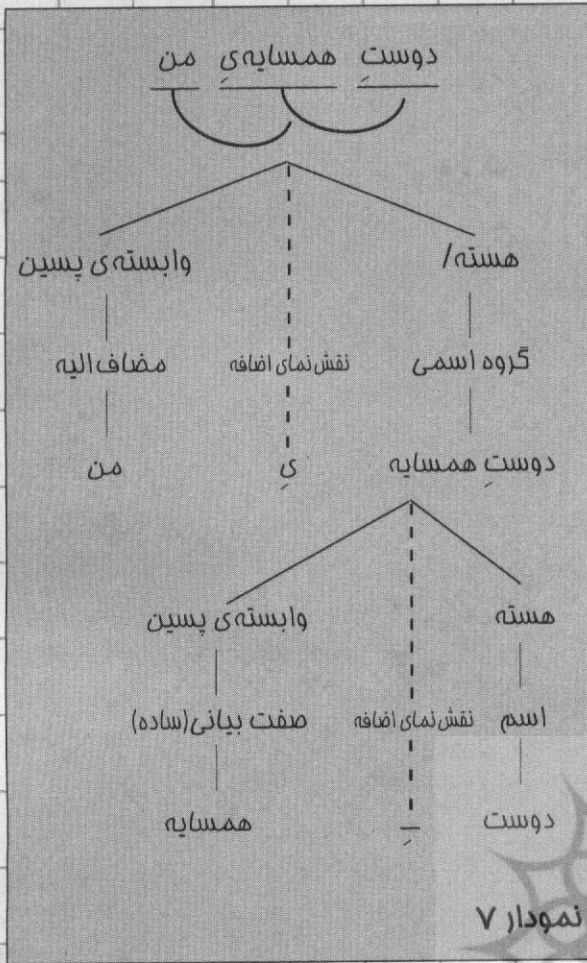

اصل جایگاه «اسم» است یا «کتابخانه» را هسته نامیده ایم که در برابر هسته‌ی اصلی «کتاب‌ها» آن‌ها را هسته‌های فرعی می‌نامیم و برای تشخیص آن‌ها از همدیگر، هسته‌های فرعی را به صورت «هسته» (هسته خط) نشان داده ایم^۵ و همان طوری که در یک جمله ممکن است یک جمله‌ی وابسته به جای گروه اسمی در جایگاه مفعول، مستند و... قرار گیرد، در گروه‌های اسمی نیز گروه‌های اسمی فرعی موجود در گروه اصلی می‌توانند، هسته یا وابسته‌های فرعی را تشکیل دهند.

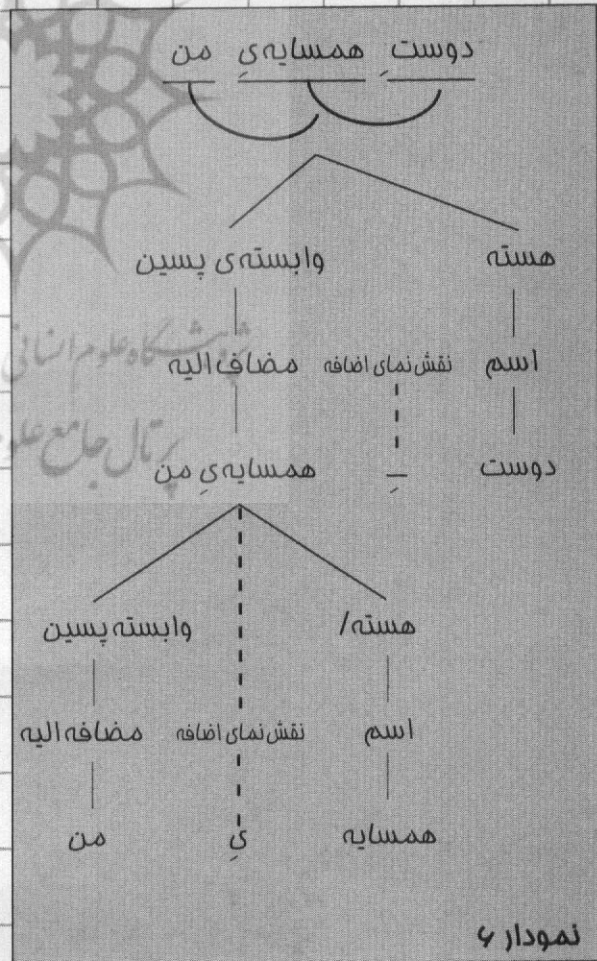
پس نمودار درختی باید به گونه‌ای رسم شود، که روابط درونی، وابستگی و سطوح سلسله مراتبی اجزا را نشان دهد و دقیقاً با نمودار پیکانی همخوانی و هماهنگی داشته باشد.

۳-۴- نقش نمودارها در توضیح کژتابی‌ها: می‌دانیم که گروه

اسمی «دوست همسایه‌ی من» دارای دو معنی متفاوت است: الف) کسی که با همسایه‌ی من دوست است. ب) کسی که همسایه و دوست من است، که هر کدام از این معانی با ساختار متفاوتی از گروه اسمی فوق ارتباط دارد، که چنین نشان داده می‌شود:

نمودار ۷

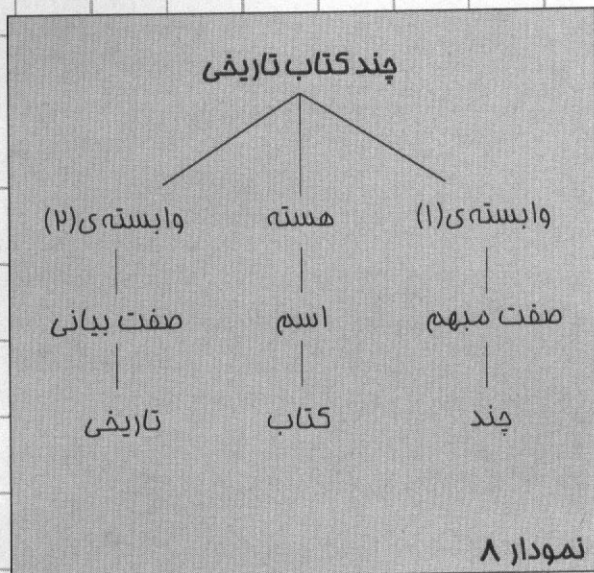
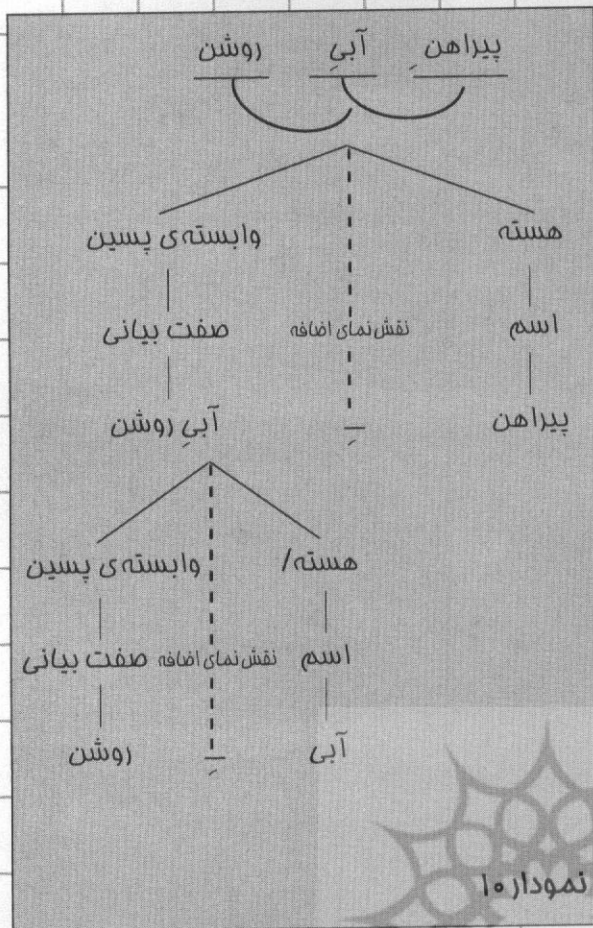
نمودار ۶

نمودارها به خوبی از عهده‌ی توضیح و بیان ساختارها و معانی متفاوت این گونه‌ها- گروه‌هایی با کژتابی ساختاری- بر می‌آیند، که مورد «الف» با «نمودار ۶» و مورد «ب» با «نمودار ۷» نشان داده شده است.

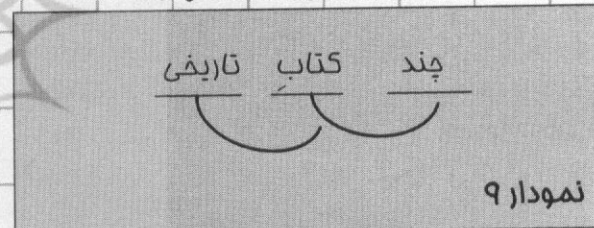
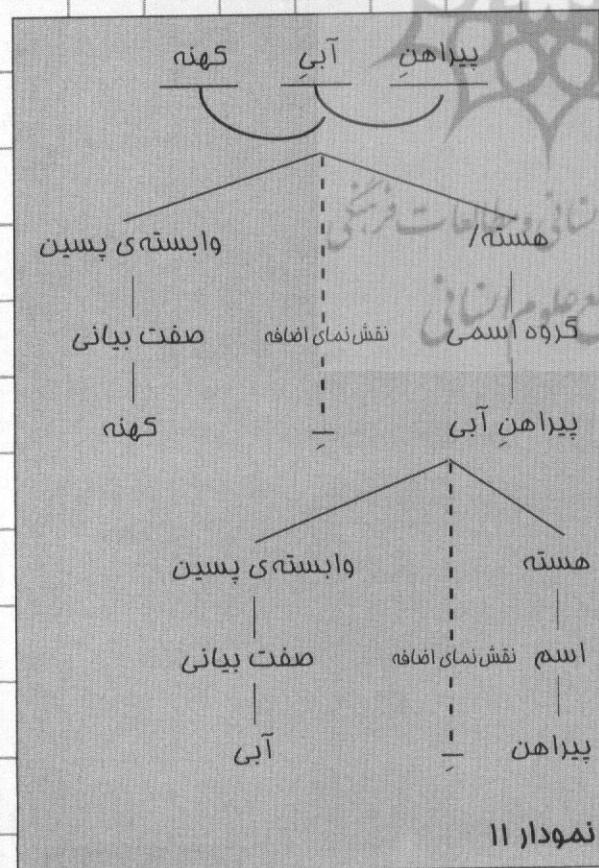
۴- گروه اسمی و کتاب‌های درسی

تعریف و نمایشی که از ساختمان گروه‌های اسمی در کتاب‌های درسی دیده می‌شود از چند جهت قابل بررسی است:

۱-۴= نمودارهای درختی در کتاب‌های درسی: الگوهایی که از نمودار درختی در کتاب‌های درسی ارائه شده است، به نظر می‌رسد که- شاید به منظور ساده کردن یادگیری- دقیق و کامل نیست و از پویایی لازم برخوردار نمی‌باشد، که بشود گروه‌های اسمی پیچیده‌تر را با آن تفسیر کرد؛ به عنوان مثال در صفحه‌ی ۱۰۰ کتاب زبان فارسی سال اول نمودار گروه اسمی «چند کتاب تاریخی» این گونه رسم شده است: (نمودار ۸)

در این الگو دو اشکال پیش می‌آید: الف) رسم شاخه‌های نمودار به اندازه‌ی اجزاء گروه در مرحله‌ی اول، لایه‌های سلسله‌مراتبی و درجات وابستگی اجزای هسته را نشان نمی‌دهد و در مورد نمودار ۸، وابسته‌ی پسین «تاریخی» و وابسته‌ی پیشین «چند» را در یک سطح بیان می‌کند، در حالی که طبق نمودار پیکانی ۹ «تاریخی» نسبت به «چند» به هسته وابستگی نزدیک‌تری دارد: (نمودار ۹)

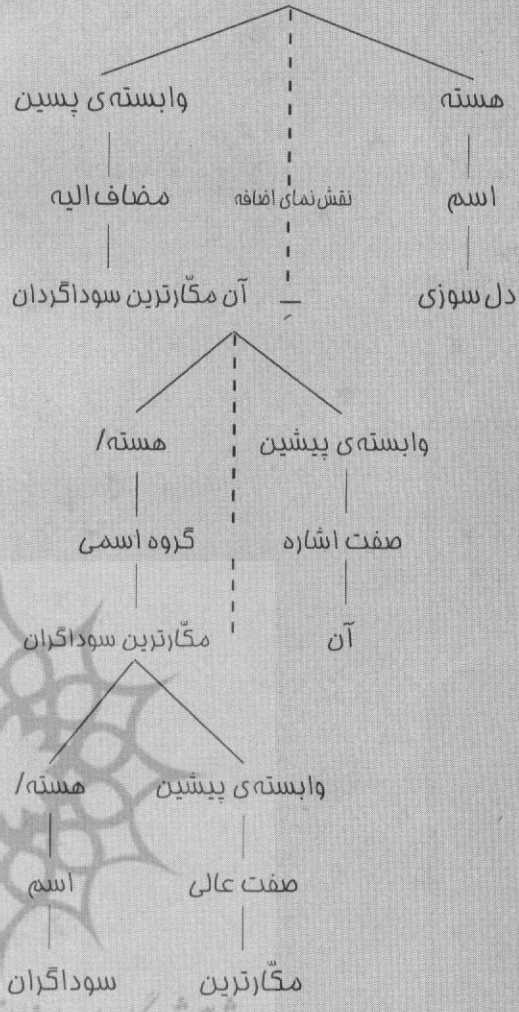
ب) مورد دوم این است که این الگو در خیلی از موارد نه تنها روشن‌گر نیست، بلکه گمراه‌کننده می‌باشد؛ مثلاً در گروه اسمی «پیراهن آبی روشن» نمی‌توان یک نمودار سه شاخه‌ای رسم کرد و «آبی» و «روشن» را در یک سطح مساوی قرار داد، که برای روشن شدن مطلب می‌توانیم آن را با گروه اسمی «پیراهن آبی کهنه» مقایسه کنیم: (نمودار ۱۰ و ۱۱)

پس مثلاً در گروه اسمی پیچیده‌ی «دل‌سوزی آن مکارترین سوداگران» - که در خودآزمایی صفحه‌ی ۱۰۵ کتاب زبان فارسی سال دوم آمده است - الگوی کتاب نمی‌تواند به شیوه‌ی روشن و آشکار از عهده‌ی تحلیل آن برآید، بلکه درست آن است که آن را این گونه نشان دهیم: (نمودار ۱۲)

نمودار ۱۲ دقیقاً نشان می‌دهد که:

۱- «مکارترین» وابسته‌ی سوداگران است.

دل سوزی آن مگارتزین سوادگردان

نمودار ۱۲

- ۲- «آن» وابسته ی «مگارتزین سوادگردان» است.
 ۳- «آن مگارتزین سوادگردان» وابسته ی «دل سوزی» است.
 ۲- ۴- آیا نشانه های جمع و نشانه ی نکره وابسته هستند یا پسوند؟

در کتاب های درسی نشانه های جمع و نشانه ی نکره وابسته های پسین به حساب آمده اند، در حالی که اگر بپذیریم که این نشانه ها، تکواژهای تصریفی هستند و وابسته های گروه، واژه ها هستند، پس لازم است که آن ها را همانند دیگر تکواژهای غیر مستقل جزئی از واژه به حساب آوریم نه وابسته های مستقلی در گروه اسمی. مورد دیگر نقش نمای اضافه است که یک واژه ی مستقل محسوب می شود، در حالی که در نمودارهای موجود در کتاب و در فهرست وابسته ها جایی برای آن در نظر گرفته نشده است.

۵- خلاصه

گروه اسمی به عنوان یکی از عناصر اصلی جمله - و بالتبع زبان - نیاز به شناخت دقیق و روشن دارد، همان طور که در شناخت هر ساختمانی لازم است، که اجزای آن به طور کامل شناخته شوند و ارتباط میان آن ها آشکار گردد. نمودارهای درختی و پیکانی وسیله های مناسبی هستند برای شناخت و تحلیل دقیق ساختار گروه اسمی که نظام سلسله مراتبی اجزای گروه و نقش هر جزء را آشکارا بیان می کنند و برای رسیدن به این هدف باید الگوهایی از نمودارهای درختی داده شود، که نه تنها از عهده ی تحلیل گروه های ساده برآیند، بلکه بتوانند، گروه های اسمی پیچیده را نیز تبیین کنند. الگوهای موجود در کتاب های درسی - شاید به جهت ساده کردن یادگیری - به گونه ای است، که این نیاز را کاملاً برآورده نمی کند. دیگر بحث پسوندهای تصریفی: «نشانه های جمع» و «نشانه ی نکره» است، که در کتاب های درسی وابسته های پسین به شمار آمده اند، در حالی که برای نقش نمای اضافه که واژه ای مستقل است، جایگاهی در نظر گرفته نشده است.

منابع

پی نوشت ها

- ۱- ارژنگ، غلامرضا، دستور زبان فارسی امروز، نشر قطره، چاپ اوگ، ۱۳۷۴.
- ۲- باطنی، محمدرضا، توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی، امریکبر، چاپ ششم، ۱۳۷۳.
- ۳- مشکوئالدینی، مهدی، دستور زبان فارسی بر پایه ی نظریه ی گشتاری، فردوسی مشهد، چاپ دوم، ۱۳۷۰.
- ۴- کتاب های زبان فارسی سال اوگ تا سوم.

1. Layered Structure
2. hierarchicaliy
3. tree diagram
4. Aitchison, Jean, PP. 64-5

- 5- Aitchison, Jean, teach yourself linguistics, 4thed, 1992.
- 6- falk, Julia. s, linguistics and language, 2thed, 1978.
- 7- farrokhpey, mahmoud, language.
- 8- fromkin, victoria, an introduction to language, 4thed, 1988.
- 9- yule, george, the study of language: an introduction, 4thed, 1988.

(۵) زبان شناسان گروه های اسمی بدون حرف تعریف (در انگلیسی) را با N-Bar یا «N» نشان می دهند. (ر. ک به اچیسون صص ۷۳ و ۷۴).